

Teymurilər dövləti (Əmir Teymur)

XIV əsrin 50-60-cı illərində Mavərənnəhrdə feodal pərakəndəliyi şəraitində xırda dövlətlər var idi. Bu dövlətlər arasında gedən müharibələrdə Əmir Teymur iştirak edərək Kaşqadərya vadilərində barlaslar içərisində məşhurlaşdı.

1360-cı ildə Qazaxıstan ərazisində yaranmış Moqolistan adlı dövlətin hakimi Tuqluq-Teymur Kaşqadərya vadisinə hücum etdi. 1361-ci ildə isə bura 11 dəfə hücum edib işğal etmək istədi. Tuqluq-Teymur Teymurdan ehtiyat edərək, onu Kaşqadərya vadisinin hakimi kimi tanıyıb geri qayıtdı. Teymur vaxtdan istifadə edərək Əmir Hüseyin adlı bir başqa hakimlə ittifaqa girdi. 1361-1365-ci illərdə onlar tez-tez qonşu vilyətlərə basqınlar edib, qənimətlə geri qayıdırdılar. 1362-ci ildə Əmir Teymurla Əmir Hüseyin növbəti səfər zamanı türkmən əmiri Əli bəyin əlinə keçdilər. Lakin onlar çoxlu pul verib xilas oldular. 1365-ci ildə Tuqluq Teymurun yerinə keçmiş İlyas Xocanın qoşunları ilə Cəngi Loy adlı yerdə baş vermiş döyüşdə Əmir Teymurla Əmir Hüseyin məğlub oldular və Bəlx əyalətinə çəkildilər. İlyas Xoca Səmərqəndi mühasirəyə alsa da, mədrəsə tələbəsi Mövlanzadənin rəhbərlik etdiyi qoşun tərəfindən məğlub edildi. 1366-cı ildə Teymurla Hüseyin Səmərqəndi tutdular və bu andan etibarən onların arasındakı düşmənçilik dəydi. 1370-ci ildə Teymur Bəlxə tutub, keçmiş dostu Əmir Hüseyini öldürdü. 1370-ci ildən o özünü bütün Mavərənnəhrin hakimi elan etdi.

1370-ci ildə Xarəzm hakimi Hüseyin Sufini məğlub edib Cənubi Xarəzm torpaqlarını işğal etdi. Elə bu vaxtlar Ağ Orda xanı Toxtamış Qızıl Orda xanı Mamayı məğlub edib Ağ Orda ilə Qızıl Ordanı birləşdirdi. 1387-1388-ci illərdə Toxtamış Teymurun İrana səfərindən istifadə edib Xarəzmin keçmiş hakimi Süleyman Sufini Teymura qarşı qaldırdı. 1388-ci ildə geri qayıdan Teymur Xarəzmi yenidən ələ keçirdi və bütünlüklə Orta Asiyanın vahid hakiminə çevrildi.

1391-ci il iyulun 18-də Teymur Gündüzcə adlı yerdə Toxtamışın ordusunu ağır məğlubiyyətə uğratdı. 1395-ci ildə Terek çayı sahilində Toxtamış yenidən ağır məğlubiyyətə uğradı. Teymur Saray-Bərkə, Hacı Tərhan və Azak (Azov) şəhərlərini qarət etdi. 1370-1390-cı illərdə Teymur Qazaxıstana qarətçi yürüşlər təşkil etdi.

Teymur dəfələrlə İran və Cənubi Qafqaza hərbi yürüşlər təşkil etmişdi. 1336-1411-ci illər arasında Azərbaycan torpaqlarını da əhatə edən Cəlarilər dövləti Teymura qarşı duracaq vəziyyətdə deyildi. Onun 1386-cı illərdə başladığı üç illik, 1392-ci ildə beş illik, 1399-cu ildə yeddi illik hərbi səfərləri vaxtında bütün Ön Asiya və Cənubi Qafqaz işğal edildi. O, 1387-ci ildə İsfahan şəhərində 70 min adamın başını kəsdirmişdi.

1396-1399-cu illərdə Hindistana yürüş etmişdi. 1402-ci ildə Ankara (Çubuq meşəsi) döyüşündə İldırım Bəyazidi (Türk sultanı) əsir alıb, qoşunun məhv etmişdi. Teymur bu döyüşdən sonra Misirə yürüş edib Sultan Fərəci öldürdü.

1404-cü ilin sonlarında Çinə hərbi səfərə çıxdı, lakin 1405-ci ilin 18 fevralında 69 yaşında (bəzi mənbələrə görə 72 yaş) soyuqdəymədən öldü. O öləndə öz yerinə nəvəsi Pir Məhəmmədi vəsiyyət etmişdi. Teymuru Səmərqənddə müəllimi Şeyx Bərekənin ayaqları altında dəfn etdilər. 1405-ci ildə Teymurun dövləti onun övladları arasında bölüşdürüldü. Teymur hələ sağlığında Hülakilərin ərazisinin oğlu Miranşaha, Fars əyalətini Ömər Şeyxə, Qəznəvilər dövlətinin ərazisini isə nəvəsi Pir Məhəmmədə soyurqal şəklində vermişdi.

Hərbi səfər vaxtı tanqlay adlanan avanqard hissə, ondan irəlidə karaul dəstəsi, karaul dəstəindən qabaqda isə kəşfiyyatçılar gedirdilər. O, döyüş vaxtı ordu-sunu mərkəzə, sağ cinaha (branqar), sol cinaha (cuvanqar) və cinahları qoruyan dəs-tələre (kanbul) ayırırdı. Beləliklə, ordu 7 korpusa bölünürdü. Teymurdan sonra hakimiyyətə Sultan Xəlil Mirzə, sonra isə nəvəsi Şahrux Mirzə gəldi. Lakin 1409-cu ildə Teymurun oğlu Şahrux hakimiyyəti öz əlində topladı. 1447-ci ildə Şahrux öləndən sonra imperiya daha da parçalandı. Bu zaman İraqda Qaraqoyunlular yüksəlmişdi. Onan sonra hakimiyyət oğlu Uluqbəyin (Məhəmməd Tarağay) əlinə keçdi. Uluqbəy dövrünün savadlı adamı idi. Səmərqənddə Uluqbəy rəsədxanasını oğlu Əbdül-Lətif (Herat hakimi) tərəfindən öldürüldü. Əbdül-Lətif 1450-ci il mayın 8-də Səmərqənd yaxınlığında Baba Hüseyin Bahadır tərəfindən öldürüldü. 1451-ci ildə Özbək tayfalarının rəhbəri Əbülxeyir Əbdül-Lətifin yerinə keçmiş Abdullanı məğlub etdi. Hakimiyyətə Teymur nəslindən olan Əbu Səid gəlir. Lakin çox keçmədən Şeybani xan (özbək) onun hakimiyyətinə son qoydu. Teymurun dövləti süqut etdi.